

El compromís ètic en la investigació etnogràfica

Remei Arnaus i José Contreras*

En aquest article explorarem alguns aspectes ètics que ens semblen rellevants de considerar quan estem implicats en una recerca etnogràfica. Com se sap, una investigació d'aquest tipus té la finalitat de descriure, comprendre i interpretar la vida d'una persona, d'un col·lectiu, d'una institució, etc.; és a dir, s'interessa pel que les persones fan, diuen, pensen, creuen... El que s'intenta comprendre és com interactuen, com es comporten, quines creences i quins valors orienten les seves accions i els seus punts de vista. I tracta de fer-ho des de "dins" considerant les perspectives de totes les persones implicades. Tot això requereix a qui investiga ser en els escenaris on les persones actuen, observar els seus comportaments i descriure el que passa, el que es diu, com es diu, les expressions, els signes, els gestos, etc. Alhora, també exigeix conèixer els significats i les interpretacions que donen de la seva actuació. Per tant, qui investiga haurà de realitzar entrevistes amb les persones implicades per comprendre els seus punts de vista. I també requerirà analitzar la documentació que produeixin les persones a qui es vol comprendre en relació amb el que es vol investigar.

La investigació etnogràfica té com a característiques fonamentals el fet de basar-se en la subjectivitat i el de constituir en si mateixa un procés social (Walker, 1983, 61). Entre altres coses, això significa, en primer lloc, que es considera les persones investigades

*Remei Arnaus és professora del Departament de Didàctica i Organització Escolar. Imparteix assignatures relacionades amb la Didàctica. Ha realitzat investigacions etnogràfiques. En concret va presentar la tesi amb títol *Vida professional i Acció pedagògica. A la recerca de la comprensió d'una mestra. Un estudi de cas*. Universitat de Barcelona (1993). Ha escrit articles relacionats amb la didàctica, metodologia, avaluació i investigació qualitativa i també d'altres sobre la docència universitària i la formació del professorat.

José Contreras és professor del Departament de Didàctica i Organització Escolar. Imparteix assignatures relacionades amb la Didàctica. Ha estat implicat en diverses investigacions qualitatives i estudis de casos. Ha escrit el llibre *Enseñanza, Currículum y profesorado* (Ed. Akal, 1990). També ha publicat diversos escrits sobre currículum, investigació-acció i formació del professorat. Tesi doctoral: *La investigación en la Acción y el problema de la autonomía profesional del docente*. Universitat de Màlaga (1993).

Adreça Professional: Departament de Didàctica i Organització Escolar. Facultat de Pedagogia. Universitat de Barcelona. C/ Baldiri i Reixach, s/n. 08028 Barcelona.

com a subjectes i no com a objectes; d'això es dedueix la necessitat d'acords comunicatius tant sobre el contingut com sobre els processos d'investigació. Els acords, i en general les vicissituds que tenen lloc en aquest procés social, influeixen i conformen la pròpia investigació. En segon lloc, significa que la recerca suposa endin-sar-se en la subjectivitat de les persones, introduir-se en el seu món interior; d'aquesta manera, la investigació aspira a representar els mons personals que conformen les situacions socials, així com les formes en què aquestes afecten i modelen els significats, els judicis i els comportaments de les persones implicades. I en tercer lloc, significa que qui investiga es val de la seva subjectivitat, de la seva capacitat d'empatia i de relació, per captar el món de significats i les seves vinculacions i desenvolupaments subjectius; però també per crear el procés social pel qual es fa possible el reconeixement i l'acceptació de la funció investigadora que es realitza.

Amb aquesta breu introducció volem remarcar que portar a terme un treball d'aquestes característiques requereix un contacte i una implicació humana molt considerables. Sobretot quan les persones t'han ofert l'accés a l'observació del que fan, t'han ofert la confiança d'explicitar perquè fan el que fan i et comuniquen el que senten, el que els preocupa i el que els satisfà quan ho fan... Per això, una recerca amb aquests components humans i aquests processos interactius, exigeix una responsabilitat i un compromís ètic que no podem eludir. Cal tenir-ho molt present, sobretot perquè ens podem adonar que la tradició acumulada sobre investigació ens recorda molt sovint que no s'ha respectat ni s'ha intentat salvaguardar la dignitat que es mereixen les persones i els col·lectius investigats. Sovint apel·lant al científicisme, a la neutralitat, i a l'exigència d'objectivitat, s'han prioritzat els interessos de la investigació per sobre de necessitats, interessos, desitjos o expectatives de les persones investigades.

La investigació etnogràfica és més penetrant, més sensible, més propera, i pot arribar a ser més «implicada» que altres modalitats de recerca. Però precisament per això pot arribar a ser més perillosa; pot fer més mal i pot exposar més a les persones, fent-les més vulnerables. Això exigeix una major consciència ètica de la investigació i tenir precaucions més grans respecte als procediments i als usos de l'etnografia.

No obstant això, la preocupació habitual per l'ètica de la investigació s'ha interpretat com la necessitat de senyalar els límits del que pot ser permisible: què es pot i el que no es pot fer. Però més enllà d'aquesta visió, el compromís ètic pot també il·luminar-nos camins d'exploració per a la recerca d'una pràctica investigadora que reuneixi certs valors (la cura i el respecte a les persones, la protecció als més febles, l'atenció a les necessitats i els interessos dels menys representats, dels menys poderosos o dels més vulnerables, etc.). Des d'aquesta perspectiva, el compro-

mís ètic no ens parla només del que és moralment acceptable, sinó també del que és moralment desitjable, defensant d'aquesta manera un sentit ètic constructiu i no només restrictiu.

Convé que tinguem en compte aquesta visió perquè, com veurem, les posicions ètiques no sempre poden plantejar-se com a conviccions sense contradiccions. En ocasions, aquestes posicions apareixen com a dilemes entre principis difícilment conciliables, o bé ens trobem que una cosa és manifestar un principi i una altra és la seva realització pràctica en el procés social complex en el qual ocorre la investigació. Per això hem d'entendre la qüestió ètica no com a normes de comportament sinó com a una disposició reflexiva a l'anàlisi dels problemes morals i a la resolució creativa dels conflictes i dilemes en els quals ens veiem implicats. Un sentit ètic constructiu pot ser part del compromís per buscar condicions i pràctiques d'investigació que es mostrin més sensibles i més consistents amb aquestes aspiracions morals.

Per tant, en aquest article ens centrarem en la defensa d'algunes consideracions que s'haurien de tenir en compte a l'hora de posar en marxa processos de recerca interpretativa i etnogràfica pel que fa al compromís ètic que exigeixen, perquè la informació a què accedim així ho requereix i per tal de no caure en processos perillosos que puguin qüestionar la dignitat moral de les persones. Així també abordarem algunes reflexions que ens susciten aquests processos des del punt de vista ètic. En concret, després d'exposar les que per a nosaltres són les claus que defineixen els aspectes ètics de la investigació etnogràfica (la dialèctica entre compromís i distanciament, la naturalesa i els efectes socials de la recerca i els dilemes entre el que és públic i privat), plantejarem alguns dels àmbits pràctics en els quals es planteja i es resol el compromís ètic, com són: la negociació de les relacions durant la recerca, els problemes de confidencialitat i interpretació i algunes reflexions ètiques sobre la col·laboració i l'autoria de la investigació.

L'equilibri entre el compromís i el distanciament

Tant bon punt es comença una recerca etnogràfica sorgeix un dubte i un neguit important: se sabrà distingir el límit entre la implicació que genera, durant la recerca, la interacció entre les persones investigades i alhora respectar la distància per mantenir la perspectiva externa? Al darrera d'aquesta pregunta s'amaguen algunes consideracions ètiques que volem apuntar.

En els textos etnogràfics i d'investigació qualitativa es remarca i s'argumenta que la persona que investiga estigui implicada amb les persones per tal de poder comprendre-les millor. Tal com exposa Angulo (1991, 6), en una investigació interpretativa, al contrari que en l'experimental, la persona que investiga no busca el desinterès o el distanciament. Per conèixer, interpretar i comprendre, la persona que investiga ha d'integrar-se necessàriament en l'estructura social i significativa que estudia. Ha de viure i participar amb el subjecte per interpretar com és i quin és el seu significat.

Durant el procés de recerca, aquesta perspectiva de complicitat i implicació hi juga un paper rellevant per la mateixa naturalesa del procés d'investigació etnogràfica. Es genera un tipus d'implicació personal a través de la qual és fàcil projectar-hi part de les emocions que et desperta el contacte humà amb les persones, els afectes a què et compromet, etc. Tota una implicació que no està al marge ni dels dilemes, ni de les contradiccions, ni de les dificultats, ni dels conflictes, ni dels sentiments i emocions que provoquen les diferents situacions que ocorren en el procés de la investigació¹. Per això és important de tenir present que qui investiga hauria de poder explicitar els sentiments i les emocions que li provoca el procés en què s'està implicat. Es podria fer a través d'un diari i així es té la possibilitat d'analitzar com poden influenciar aquests aspectes emocionals en el rol que es pren com a investigadores i investigadors.

Tanmateix, per a molts dels qui investiguen, aquesta necessitat d'implicació es viu com un llast que pot dificultar el distanciament que es necessita per fer un treball creïble i rigorós. Les exigències de viure les situacions investigades des de dins resultarien, per tant, en relació contradictòria amb la necessitat d'aconseguir una perspectiva des de fora. Everhart (1977, 1) expressa així aquesta «paradoxa» que existeix segons el seu punt de vista entre el dins i el fora:

«Una de les paradoxes que apareixen en el treball de camp és la tensió entre ser una part de la societat estudiada i al mateix temps mantenir 'una perspectiva des de fora'. Aquesta és la creu del treball de camp en qualsevol societat -estar suficientment involucrat per aprendre i descriure una cultura com a participant que viu en ella, mentre s'està suficientment distanciat com per conèixer el que és desconegut- comprendre la conducta quotidiana en termes problemàtics».

(1) Per exemple, alguns dilemes que poden sorgir poden estar relacionats amb preguntes com aquestes que es podria formular qui investiga: Com ser respectuosa amb les idees dels qui estan implicats en la recerca quan no comparteixes els mateixos punts de vista? Com fomentar la discussió i la reflexió sobre punts conflictius sense que se sentin qüestionades les persones?

Ens adonem que en molts textos de metodologia qualitativa i etnogràfica es fa referència a aquesta qüestió de la implicació i del distanciament com a "dilema" i "paradoxa" a què s'ha d'afrontar qui investiga. Però estem convençuts que aquest joc del dins i del fora són dues cares d'una mateixa moneda. L'aportació interessant de Norbert Elias (1990) que porta per títol *Compromís i distanciament* és molt suggeridor en aquest sentit:

«No es pot afirmar en un sentit absolut que l'actitud d'una persona sigui distanciada o compromesa -o, si es prefereix, 'racional' o 'irracional', 'objectiva' o 'subjectiva'- (...). Normalment el comportament dels adults es troba dins d'una escala que oscil·la entre aquests dos extrems. (...) Més exactament, la possibilitat d'una existència, d'una convivència ordenada, es basa en la interrelació, en el pensar i l'actuar, d'impulsos compromesos i d'impulsos distanciats que es mantenen en escac els uns als altres. (...) Per això, els termes compromís i distanciament són termes completament inútils com a eines del pensament quan s'hi vol veure dues tendències independents de l'ésser humà».

En aquest mateix sentit, alguns autors i autores plantegen el valor per a la mateixa investigació que tenen els aspectes emotius de qui investiga. Kleinman (1991, 184) senyala que:

«els sentiments i les expectatives dels qui investiguen no només afecten la recerca, sinó que esdevenen part del mateix procés. Els etnògrafs no pensen que els sentiments són un destorb que impedeixen l'objectivitat i que no haurien de tenir-se en compte. Més que això, els sentiments esdevenen un recurs per comprendre el fenomen que estudiem».

A més, com es dedueix d'aquesta última cita, la idea de N. Elias condueix a plantejar una altra qüestió molt interessant per a la recerca: l'objectivitat i la subjectivitat ben segur que no s'haurien de resoldre a partir del posicionament en un extrem o en un altre.

La importància de considerar el compromís i el distanciament no com a termes oposats, sinó com a aspectes que s'han de complementar i integrar, es pot trobar en diverses lectures sobre epistemologia feminista crítica. A partir d'elles es pot reflexionar i repensar el que hi ha al darrera de l'oposició objectivitat-subjectivitat. A causa de les concepcions i dels valors implícits del paradigma científic dominant han quedat exclosos a l'hora de "fer ciència" tots els aspectes relatius a la subjectivitat. Des d'aquestes perspectives es fa una crítica decidida a la concepció de subjecte, és a dir, de persona en la qual els aspectes subjectius es troben escindits de la seva capacitat de coneixement objectiu. Moltes feministes han posat de relleu que els pressupòsits epistèmics del mètode científic es corresponen amb els anomenats valors masculins en la nostra societat: impersonal, objectiu, lògic, analític, lineal, dur-racional, separador, buscador de poder-dominació i control, independent i agressiu. Aquests valors contrasten amb els associats com a fe-

menins: personal, subjectiu, intuïtiu, no lineal, emocional, relacional, harmònic-mutualitat, passivitat-dependència-atenció (Ana Sánchez, 1993, 7). Darrera de la pretesa objectivitat hi ha la concepció d'un subjecte ("masculí") entès com un ésser «que, proveït de les eines cognitives adequades, pot descobrir la veritat sobre els objectes que estan «a fora». Per això veritat i significat són qualitats essencials que pertanyen al subjecte, que és pensat com una entitat conscient de si, autònoma, coherent, i capaç d'organitzar i controlar el món en què viu» (Colaizzi, 1990, 14). En aquest mateix sentit, Violi (1990, 136) matisa que:

«en base a la idea de subjecte com a *logos* i consciència hi ha la tradició del dualisme que ha escindit i separat sempre en parelles antitètiques les diverses determinacions de la subjectivitat, la ment i el cos; la racionalitat i la sensibilitat; el pensament i el sentiment».

La teoria crítica feminista ha posat en qüestió la voluntat d'universalitat i totalitat implícita d'aquesta concepció de subjecte i, per tant, la concepció dominant de "fer" ciència.

Per a Anna Sánchez (1991, 174):

«la ciència feminista seria una ciència en què la indeterminació no fos motiu d'angoixa, i que -a causa de la capacitat de relacionar-se amb les diferències- provoqués recerques i camins diversos. (...) Una ciència que convisqués, en definitiva, amb l'inacabament, la multifinalitat, la incertesa, la diferència, l'ambigüitat... És a dir, una ciència que tingués més a veure amb els valors que 'ara' s'associen com a qualitats femenines: establir relacions de mutualitat més que de dominació i poder en relació amb el que s'investiga».

Creiem que l'aportació d'aquestes lectures i reflexions ens pot fer replantejar el fet que viure en contradicció alguns aspectes relacionats amb la por, la implicació i el respecte a les persones pugui trair aspectes de rigorositat, objectivitat i validesa en una recerca etnogràfica i qualitativa. En definitiva, tenir en compte els interessos i les necessitats de les persones investigades i tenir cura de les relacions que s'hi estableixen forma part d'una manera de "fer ciència". Forma part del compromís que assumim com a investigadores i investigadors.

Per a la reflexió sobre les implicacions ètiques de la investigació etnogràfica, la importància d'aquesta anàlisi rau, tal com acabem de comentar, en el fet que no es poden entendre el respecte i la implicació amb les persones investigades com si suposessin, segons exposava Everhart, «una creu», un conflicte per a la bona resolució de la recerca.

No poden qüestionar-se les exigències ètiques del compromís i de la implicació personal ni tan sols per raons epistemològiques. La implicació emotiva no només és necessària si volem comprendre les situacions socials i personals que investiguem, sinó que també suposa, tal com posa de manifest l'epistemologia feminista, una

manera de conèixer que es resisteix a acceptar l'escissió de les persones entre els seus sentiments i les seves preocupacions per la qualitat de les relacions i el propi procés de coneixement.

La qüestió no és, doncs, establir dos moments en el procés investigador -el dins i el fora-, com si cada un obeís a estratègies i interessos diferents. Dins i fora, compromís i distanciament, són moviments necessaris en la dialèctica del coneixement. Per tant, la investigació es concep a si mateixa com un procés que reuneix determinades qualitats morals: les que exigeix en si mateixa la relació que s'estableix amb les persones que s'investiguen. No es tracta solament que per comprendre necessitem implicar-nos i integrar-nos en el context social on investiguem. Més aviat és la convicció i la defensa que conviure amb les persones investigades no pot instrumentalitzar-se per interessos de la investigació. La convivència requereix comprometre's en les relacions que s'estableixen, tenir-ne cura i sentir-se implicat amb les persones. Això no és una qüestió diferent a la de comprendre les persones i interpretar els significats dels contextos i les situacions socials. Els manuals d'investigació qualitativa solen fer referència a la necessitat d'empatia per poder tenir accés a les persones i als significats (Goetz i LeCompte, 1988; Taylor i Bogdan, 1986; Bogdan i Biklen, 1982), però certament, no ens sembla èticament justificable l'ús de les relacions per a finalitats que no beneficien les pròpies persones que estan implicades en la relació, tant les qui investiguen com les qui són investigades.

La investigació etnogràfica com a pràctica social

Hi ha un altre aspecte relacionat amb l'anterior i que té a veure amb la necessitat que presenta el mateix fet investigador de mantenir una perspectiva externa. En la dialèctica entre compromís i distanciament, entre dins i fora, cal entendre la pròpia pràctica d'investigació com a procés social, com una dinàmica de relacions entre qui investiga i les persones investigades. És en aquest moviment d'intercanvis on tenen lloc els diversos significats i on es troben les diferents perspectives afectades per preocupacions i interessos diferents, respecte als esdeveniments que es pretenen comprendre. Vist així, la perspectiva externa, en realitat, no és simplement veure les coses amb més distància: és adoptar "una altra" perspectiva. Fora és un altre lloc. Si la finalitat és entrar a conèixer una realitat social, és perquè la volem fer accessible i comprensible a altres contextos socials. Això crea, a més de la doble necessitat del dins i el fora, la doble evidència que Geertz (1989) expressa com "ser

allà" i "ser aquí". Pretenem entendre les coses segons el sentit que tenen on ocorren i aconseguir expressar-les de forma intel·ligible allà on les volem explicar. Aquesta qüestió ens porta a adonar-nos que el compromís i el distanciament són processos que tenen una realitat i unes implicacions socials. Distanciar-se significa també investigar per a altres interessos i no només prendre perspectiva.

Una primera conseqüència d'aquesta doble localització és la dificultat d'entendre el significat dels que són "allà" i traduir-ho als que són "aquí". Aquesta dificultat pot ser interpretada com un problema epistemològic: es pot arribar a comprendre una situació social de la manera en què és viscuda, sentida i compromesa pels seus protagonistes, per altres persones d'altres contextos vitals? Com ho expressa Geertz (1989, 145): «Pot cantar-se a França una cançó d'amor etiòp?». O plantejat en termes d'etnografia educativa: Pot entendre's l'experiència d'una mestra, les seves angoixes o les seves reaccions, des de la lectura d'un informe d'investigació per a una publicació acadèmica? Podem comprendre les vicissituds i l'atmosfera d'una classe de primària les persones que treballem en un medi universitari?

Malgrat això, aquesta mateixa experiència de la doble localització, i de les seves dislocacions, porta aparellada un problema moral: «Qui som nosaltres per descriure'ls a ells i a elles?» (Geertz, 1989, 145). Pot defensar-se la pràctica de la interpretació etnogràfica, donades les limitacions per donar compte de la manera en què realment són viscudes les experiències socials pels seus protagonistes? Té dret el món acadèmic a investigar i interpretar el món educatiu no-universitari des de les seves pròpies suposicions, conceptualitzacions i probables limitacions? És una pràctica justa o justificable traduir la vida de les persones en els seus contextos educatius a un text que és llegit en un altre lloc? Aquest és un problema moral obert, però un problema que no s'hauria de defugir.

Una segona conseqüència de la doble localització que comença a intuir-se en la primera té a veure amb les raons que condueixen a la investigació. Per què ens introduïm allà i intentem representar-ho aquí? Això suposa, d'una banda, plantejar-nos què s'investiga i per què. I de l'altra, plantejar-nos que la forma de conèixer no està dissociada de les finalitats i de les motivacions que origina la recerca. Més enllà dels interessos constitutius del coneixement de Habermas (1982), volem fer referència aquí que les raons per al coneixement i el compromís amb el que s'investiga juguen un paper crucial en allò que es considera formes adequades d'accés a la informació i formes adequades d'interpretació (Bellah i altres, 1989). No és, doncs, només que la investigació interpretativa busca la comprensió a diferència de l'empíric-analítica, que en la seva estructura íntima pretén el control. La qüestió és, a més, qui ha de comprendre què; a qui es pretén fer accessible la comprensió.

Aquesta preocupació no és aliena als efectes socials que pot tenir la investigació etnogràfica, depenent de: a) a quins aspectes de les persones i dels seus contextos pot tenir accés qui investiga; b) qui interpreta i jutja aquestes realitats; i c) qui són les persones receptors d'aquestes interpretacions. De la mateixa manera que l'etnografia i l'antropologia han estat molt relacionades amb el colonialisme, així l'etnografia educativa podria suposar un tipus d'informació més profunda i detallada que seria emprada per qui pretén exercir controls socials més subtils sobre les pràctiques educatives.

La pregunta de per a què s'investiga no pot plantejar-se, per tant, com un simple desig de conèixer el que desconeixem, sense tenir en compte que hi ha una manera de representar el que desconeixem, una selecció -enfront d'altres possibilitats- d'allò que volem conèixer i un lloc en el qual es dona a conèixer. Però n'hi ha més. La investigació és en relació amb la carrera professional o acadèmica de qui investiga i amb un context de definició de les formes o els temes rellevants per investigar, o amb un patrocini de la investigació que condiciona igualment tots aquests factors. Precisament perquè la investigació és un procés en un context social de definició i amb uns efectes socials amb interessos diferents i per a afectats diferents, no podem dissociar la pregunta "per a què?" de la "quines persones se'n beneficien?" o de "quin és el seu valor per a la vida mateixa que s'investiga i per a la vida social en general?". I això és tant un problema ètic com un problema polític. La finalitat de la recerca ens obliga a la reflexió de quin és el benefici que n'obtenen els investigats, quin és el benefici social que suposa la investigació, quin és el benefici acadèmic i quin el de la persona que investiga. És probable que en ocasions aquests diferents interessos de la recerca no resultin fàcilment conciliables. Però, en qualsevol cas, cal atendre als efectes socials i personals tant en el procés com en el resultat, com també en la seva difusió i ús.

Privat i públic

Precisament, un dels dilemes clàssics i especialment complex en la recerca etnogràfica és producte d'aquesta simultaneïtat i encreuament d'interessos. Ens estem referint al conflicte entre l'àmbit privat i l'àmbit públic. Per una banda, amb les persones investigades s'estableix el compromís de respectar la seva intimitat i reservar el que es considera que no ha de ser accessible a altres persones, i per l'altra, s'aspira a fer pública i comprensible la realitat investigada. Per això necessitem l'accés i l'ús de la informació que permet

fer intel·ligibles les vides i els processos socials de les persones involucrades. En aquest procés seria convenient preguntar-nos: quant control sobre la investigació, els seus processos, els seus resultats i la seva difusió, tenen les persones investigades? Quines de les pràctiques socials, de les institucions i de la vida de les persones involucrades són assumpte d'interès social, públic?

Aquest dilema -que a vegades s'expressa com el conflicte entre dos drets: el dret a la intimitat *versus* el dret a saber- aconseguix concentrar i representar la majoria dels problemes i aspectes ètics de la investigació etnogràfica. Però la qüestió no és solament quin és l'acord que s'estableix en una investigació respecte a què es fa públic i què es manté en reserva. La qüestió és també què es considera que és d'interès públic -quines coses tenim dret a saber- o quines oportunitats diferenciades tenen els diversos agents socials, institucions o pràctiques socials de mantenir-se fora del coneixement públic. Per exemple, l'aspiració a fer pública la realitat investigada és inseparable de la qüestió de quins aspectes de la realitat es pretén fer públics, i aquesta és inseparable a la vegada de quines són més accessibles -és més fàcil, per exemple, accedir a les escoles que als despatxos dels responsables polítics de l'ensenyança, per la qual cosa les primeres són més investigades que els segons). Però igualment, el dret a saber està relacionat amb el dret que qui té menys oportunitat d'expressar públicament els seus interessos i les seves perspectives puguin ser representats en les investigacions -com pot ser el cas de l'alumnat o de determinats sectors socials. Qui té més oportunitats per preservar la seva intimitat? Qui té més oportunitats que els seus interessos i punts de vista siguin representats? Quin compromís hauria de crear la investigació per protegir la intimitat dels que són més vulnerables? Quin compromís s'hauria d'assumir per presentar els punts de vista, els interessos i les necessitats de qui té menys capacitat, oportunitats i/o reconeixement social per fer-ho? (House, 1991).

Així ens trobem una altra vegada amb un seguit de qüestions que lliguen el problema del que és ètic amb la definició de què i com investigar: què elegim com a objecte d'estudi i quins procediments per a l'accés a la informació, per a la interpretació i per a la difusió.

Des d'una perspectiva ètica, per tant, ens trobem amb diferents àmbits de preocupació que tenen repercussions sobre la pròpia forma d'entendre la investigació, tant respecte al seu objecte com respecte als processos que es posen en marxa. Tenir cura de les relacions que s'estableixen, així com de les conseqüències personals i socials de la recerca etnogràfica, permet guiar la nostra reflexió sobre els processos d'investigació que haurien de poder-se justificar per la seva qualitat ètica. En concret, ens referim aquí als

processos de negociació, a la confidencialitat i al problema de l'autoria de la investigació.

Els processos de negociació

Tal com anem exposant, s'entén que per investigar des d'aquesta perspectiva interpretativa es necessita la interrelació i la interacció de les persones implicades per construir la comprensió i la interpretació de la realitat social que es vol investigar. I segons hem explicat, no pot entendre's aquest procés des d'una perspectiva instrumental, sinó com a principi fonamental de la qualitat de les relacions que poden establir-se en un procés d'investigació on intentem aproximar-nos honestament a la comprensió d'altres persones i les seves circumstàncies. Una preocupació d'aquesta naturalesa per tenir cura de les relacions significa entendre el procés d'investigació com un procés compartit.

Malgrat això, per si mateixa la investigació etnogràfica, com a iniciativa d'una part -de les persones investigadores- no sorgeix necessàriament d'aquest procés compartit, sinó que més aviat s'aspira que arribi a ser-ho. La responsabilitat per arribar a mantenir la qualitat d'aquestes relacions recau lògicament -en primera instància almenys- en la persona investigadora. Per això, són fonamentals per a ella, en la realització progressiva d'aquestes qualitats en el procés d'investigació, la transparència en la seva actuació, el respecte a les persones investigades, el compromís amb el seu benestar, vetllar per no perjudicar-les, així com no traïr la confiança que dipositen en nosaltres les persones investigades durant el procés de recerca (Burgess, 1989; Pring, 1984; Arnaus, 1993).

Entendre la investigació com un procés que aspira a ser compartit requereix la construcció d'acords i la negociació entre les parts de les condicions i dels processos a través dels quals s'anirà construint la investigació. Això ens obliga a considerar i a plantejar processos de negociació sobre l'accés als escenaris des dels quals obtindrem la informació directament, sobre els procediments i les tècniques de què ens valdrem per obtenir la informació, sobre els principis ètics que regiran la investigació, i sobre el control de la informació resultant que pot ser publicada després en un informe d'investigació. D'aquesta manera, a part d'implicar més les persones investigades, també és una oportunitat per clarificar la finalitat d'aquest tipus de recerca i les seves pretensions, per explicitar el sentit i el maneig que es farà de la informació i el sentit del contrast

de punts de vista sense que hi hagi perspectives d'interpretació privilegiades. Segons el nostre punt de vista, cal que la negociació no es redueixi a una trobada prèvia i prou. Precisament perquè les relacions no es construeixen amb un contracte, sinó que maduren i adquireixen significació en el procés mateix de la relació, és necessari que es concebi com un procés continu que es preocupa per atendre i tenir cura del que s'ha estat acordant, revisant i reflexionant sobre la coherència entre el que s'explicita que es pretén i la forma en què es viu el procés investigador. Aquesta consideració, també, és imprescindible per a totes les situacions imprevisibles que poden sorgir al llarg de la recerca (Pring, 1984).

La negociació ha de perseguir que sigui un procés democràtic i participatiu. Això ens exigeix que no tan sols s'ha de negociar amb qui té el poder d'admissió o l'accés al centre on investigarem, sinó també amb les altres persones que després implicarem. Depenent de les situacions, de vegades no és fàcil tenir previstes totes les persones que hi intervindran, i per això cal que en necessitar-les es negociï amb elles la finalitat, el sentit, l'ús i el control de la informació que d'elles s'obtindrà. També cal tenir clar que les vies de negociació, l'estatus i els rols assumits per les persones amb què es realitzi principalment la negociació influiran en el desenvolupament de la recerca. Si, per exemple, es fa una recerca en una escola i es negocia amb qui coordina o dirigeix la tasca dels docents, és fàcil que aquests últims siguin més reticents a la col·laboració i a la implicació. O si es deixa l'alumnat sense explicacions del que es farà de la informació que obtindrem d'ells i d'elles, pot passar el mateix. Cal, per tant, reconsiderar el que pot ser més ètic, tenir en compte aquests processos i, sobretot, deixar oberts canals de comunicació i de diàleg per tal de renegociar el que sigui necessari amb les persones implicades.

És possible que les persones de qui pretenem col·laboració i informació, de primer no donin prou importància a tots els aspectes que hem comentat. Ho poden trobar fins i tot exagerat. Ens poden manifestar que tenen la nostra confiança i que no cal acordar els punts que hem senyalat i, fins i tot, poden mostrar un cert pudor a explicitar els seus interessos i les seves expectatives. Creiem que això sol passar perquè han tingut models i experiències de recerca des d'altres supòsits que no han considerat la importància de comprometre's a respectar les perspectives de les persones i posar-les en contrast. Per tot plegat, caldrà insistir en el sentit i la necessitat del mateix procés de negociació. En tot cas, qui investiga té la responsabilitat de la confiança que li dipositen; fins i tot sovint té més poder que els investigats, ja que coneix les conseqüències que pot tenir la publicació de la investigació. Per aquesta raó, la responsabilitat no es limita a respectar el que es negocia, sinó que ha de mantenir també prou sensibilitat respecte a les possibles

conseqüències, de manera que es protegeixin els interessos dels investigats, tenint cura, per exemple, de no observar certes situacions que poden suposar una forta pressió emotiva, o de no fer públiques determinades dades si es pensa que poden col·locar algú en una posició més vulnerable de manera innecessària; o en tot cas, advertint els afectats dels riscos i creant l'oportunitat de debatre les conseqüències tant del procés d'investigació com de la difusió d'informacions obtingudes a partir seu.

Com a suggeriment, farem referència als autors Fernández, J. i Santos, M.A. (1992, 44), que exposen els aspectes que poden ser interessants d'acordar i negociar en la planificació i el desenvolupament d'una recerca interpretativa amb les persones implicades:

- El tipus i la naturalesa de la recerca que es vol portar a terme.
- Els interessos pels quals es posa en marxa la recerca.
- Les finalitats que es persegueixen.
- Mètodes, tècniques i instruments de recollida d'informació.
- L'equip que formarà part de la recerca.
- El temps de durada i les seves diverses fases o etapes.
- Les dates per a l'elaboració i el lliurament dels informes.
- Les estratègies per a la discussió i el consens dels informes.
- Els sistemes i les formes d'anàlisi de la informació.
- La col·laboració i el compromís que s'exigeix a tots els participants
- Les formes de difondre la informació obtinguda, tant internament entre les persones implicades com la disseminació o expansió externa de la informació, així com la seva propietat.

Alguns dels punts que aquí es proposen per a la investigació tenen a veure amb qüestions metodològiques, en concret, les relatives a l'acord interpretatiu, és a dir, a la negociació dels significats. Tanmateix, fins i tot aquests aspectes tenen un sentit ètic, perquè la raó és també que els informants tinguin control sobre les dades que es podran utilitzar. Tal com senyala Barry MacDonald², les persones són propietàries dels fets relatius a les seves vides, i per tant tenen dret a controlar l'accés de qui investiga a les seves pràctiques i la manera en què es fan públiques. Això significa que tindran dret a revisar les transcripcions de les entrevistes per tal de rectificar o matisar el que s'ha dit, o que es negociaran els

(2) Citat per Elliott (1990, 124).

informes parcials que sorgeixen en el procés de recerca. A més, les persones informants tindran també accés i control a l'informe final per tal de negociar no només la informació que s'hi ha de publicar i que serveix per justificar les interpretacions, sinó també les interpretacions i els significats que es manegen per comprendre una realitat. Això no vol dir que en aquest procés de buscar acords també pugui negociar-se reflectir interpretacions diferents i desacords en la interpretació de la realitat.

Des de la perspectiva etnogràfica i interpretativa, la investigació implica un procés de comprensió i d'aprenentatge de la realitat estudiada que podria beneficiar -si no s'instrumentalitza el procés- totes les persones participants, perquè s'aconsegueix reflexionar i desenvolupar una capacitat d'indagació crítica sobre la realitat on s'està actuant. Però això no es veu immediatament. D'una banda, quan no s'han viscut experiències des d'aquesta perspectiva és difícil fer-se càrrec de les possibilitats i els aprenentatges que suposa involucrar-se en una recerca d'aquestes característiques. De l'altra, és un procés que es va construint, i per tant, per més negociació i explicitació d'intencions que hi hagi al començament, les persones no veuen en què els pot beneficiar fins que el procés ha avançat, han pogut tenir accés a la informació i han vist reflectides les seves pròpies interpretacions del que estan fent en els informes que es van elaborant. Per tant, en posar en marxa aquests tipus d'investigació quan els protagonistes no han passat mai l'experiència, la seva implicació pot ser força distant i poc compromesa. En conseqüència, és justament quan com a investigadores i investigadors esperem beneficiar-nos de la recerca, que els que s'hi impliquen i dediquen el seu temps i esforç perceben també que es beneficien de l'experiència. Per això, nosaltres com a investigadors i investigadores podem considerar la possibilitat de comprometre'ns a respondre a interessos de les persones que col·laboraran en la recerca que els proposem. Per exemple: col·laborar desinteressadament en projectes que estiguin realitzant per iniciativa pròpia, assegurar-nos que estar implicat en una recerca també pot suposar un reconeixement professional per a qui s'hi impliqui, etc. Fins i tot, aquesta exigència que l'experiència d'investigació sigui compensadora per a totes les parts i no es converteixi en un procés d'explotació, podria conduir a transformar les nostres expectatives d'investigació per donar cabuda als interessos i a les necessitats de les persones o de la institució que s'estudia.

La construcció de la confidencialitat

Aquest és un aspecte molt relacionat amb tot el que acabem d'exposar, però mereix ser tractat com a punt important i a part. El fet de recollir informació sobre el que fan i com es comporten les persones implicades en una situació social i el fet de recollir dades sobre el que pensen, com se senten, què els afecta, les dificultats que tenen, com resolen situacions conflictives, etc., significa accedir a una informació que moltes vegades ens farà plantejar què s'ha de fer públic i què ha de restar reservat. En una recerca en què la interpretació del que es fa i es pensa d'una realitat social s'exposarà públicament, és just assumir la responsabilitat i el compromís ètic de plantejar-se el tema de la "confidencialitat de la informació".

De tota manera, cal tenir en compte que la confidencialitat no consisteix simplement a acordar amb les persones implicades el secret de la informació o de qui la proporciona. En moltes ocasions sembla que l'assumpte es redueixi al fet que qui investiga mantingui el secret durant el procés i a negociar el que es publica mantenint l'anonimat. Però el procés en si, com ja hem esmentat, és una dinàmica social, una dinàmica de relacions que afecta la vida social de les persones en el context en el qual es realitza la investigació. La consciència que hi ha algú de "fora" que està vivint el que passa, que obté informacions variades d'uns i altres, etc., pot ser una font d'alteracions o recels sobre el que s'arriba a saber, o sobre el que puguin comentar uns tercers. La investigadora o l'investigador no només ha de mantenir la confidencialitat, a més ha de semblar-ho. D'altra banda, les persones que conviuen en la situació social o en la institució en la qual es realitza l'estudi mantenen entre elles relacions de poder o representen situacions diferenciades respecte a les seves oportunitats perquè els seus punts de vista siguin suficientment coneguts, o les seves informacions protegides. Això suposa en ocasions la desigualtat respecte a la vulnerabilitat de les persones en la investigació. Una vulnerabilitat que cal anar descobrint durant el procés. Per últim, mantenir la reserva o negociar el que es fa públic ha de trobar el seu contrapunt ètic amb la pretensió de la investigació de donar a conèixer el que s'ha estudiat. Per exemple, ha d'evitar, per certes persones, el risc del perjudici que podria suposar la publicació, però ha d'evitar-se també que l'eliminació d'informació per aquestes raons no distorsioni la percepció i el sentit del cas estudiat.

Per totes aquestes raons, la confidencialitat no pot entendre's com un simple acord formal ni pot definir-se senzillament com mantenir un secret. Consisteix més aviat a mantenir una prudència

constant, tant en el procés com en la interpretació i la publicació de la investigació, per la qual cosa es combina la respectuositat amb les persones amb l'intent de garantir la construcció d'una comprensió no distorsionada.

El dret a respectar la privacitat d'algunes informacions ens porta a considerar algunes reflexions sobre el tema. Quan s'està implicat en una interacció constant amb les persones i si hi ha establert una relació de confiança, es pot aconseguir molta informació relativa a inseguretats, pors, conflictes, dificultats, sentiments de tota mena, dubtes... Aquest és un coneixement que per a qui investiga és molt important perquè pot aconseguir una comprensió molt més gran i contextualitzada de perquè les persones decideixen determinades accions o es comporten de determinades maneres, que a primera vista ens poden semblar incomprensibles. Però, d'altra banda, cal tenir molta cura com s'utilitzen aquestes evidències per justificar i argumentar interpretacions a què arribem. Hi ha diversos criteris que podem considerar i que nosaltres apuntarem a partir de la nostra experiència en investigar des d'aquesta perspectiva. Però, òbviament, no és possible generalitzar i fer una llista tancada d'aspectes a tenir en compte, sinó que el que ens sembla important és reflexionar sobre l'actitud que hauríem de desenvolupar durant la recerca i plantejar-nos les conseqüències del que hi ha al darrera del "dret a conèixer" i "el dret a respectar la intimitat".

Una de les estratègies que es fan servir en les recerques qualitatives per protegir els implicats és mantenir l'anonimat, canviar el nom a les persones perquè no puguin ser identificades, i també, quan s'ha acordat, canviar les característiques dels llocs i pistes contextuals on es realitza la recerca. De vegades, però, no és possible mantenir l'anonimat quan en la recerca intervenen persones amb rols molt determinats, -direcció, coordinació, etc.- de dins d'una institució i és sabut de tot el centre que col·laboren en la recerca. És en aquests casos que cal tenir molta cura a acordar l'accés i el control de la informació. Però malgrat que s'hagin establert processos de negociació dels aspectes exposats a l'apartat anterior, cal tenir cura de protegir els implicats. Haurèm d'establir criteris per seleccionar la informació més confidencial i privada. La confiança que pot generar un procés d'interacció i de complicitat pot comportar que la persona que ha accedit a ser observada i entrevistada, en moltes situacions ens "confessi" i "confii" determinada informació. I per això, creiem que a l'hora de seleccionar les evidències hem de ser molt cauts per no traïr aquesta actitud de confiança. Segurament podem recórrer a altres evidències no tan "privades" per justificar les nostres interpretacions, o si no és possible ens hem de plantejar si és més ètic no utilitzar aquesta informació més confidencial encara que afecti la recerca. També pot ajudar-nos a seleccionar la informació l'intent de posar-nos en el

lloc de l'altra persona i pensar quina de la informació més personal no ens agradaria que s'utilitzés si fos el nostre cas. Un altre procediment que podem utilitzar per mantenir aquesta actitud de respecte i protecció dels informants principals de la recerca és tenir cura a no presentar segons quins trets i característiques de les persones relatives a sentiments, angoixes, frustracions, que puguin oferir de les persones una imatge molt vulnerable. Per evitar aquest efecte, quan creiem que cal fer ús d'informació en aquest sentit, potser es pot contrarestar l'efecte si no deixem exposada una sola persona, sinó que es poden triar aquelles evidències relatives a determinats sentiments que siguin compartides per més d'una persona.

Un altre aspecte a remarcar és tenir clar que quan s'aposta per un compromís ètic cal protegir per damunt dels interessos de la recerca les persones implicades, sobretot per possibles conseqüències que els poguessin perjudicar. Taylor (1991, 246) remarca molt especialment que en finalitzar un estudi etnogràfic cal tenir en compte en quina situació queden els implicats en l'estudi, per tal d'assegurar-nos que en cap cas no es perjudicaran, ni quedaran en pitjors condicions. També destaca que una postura ètica és deixar l'estudi si no podem garantir que les vides de les persones implicades milloraran. Hem manifestat en altres ocasions que la investigació havia d'estar sobretot al servei de les persones. És important tenir aquest aspecte com a referència en una recerca d'aquestes característiques.

Ja hem esmentat que tenir en compte aquests criteris durant l'elaboració de l'informe és important per no traïr la relació de confiança i complicitat que es crea durant el procés de recerca. Certament no hi ha d'haver perill de perjudici si prèviament s'ha acordat que la persona o persones directament implicades en la recerca tindran accés a la informació i controlaran quina informació volen fer pública i quina no, segons la seva situació. Però, d'entrada, creiem que és una mostra del nostre interès, de respecte i de preocupació cap a les persones informants, assumir la responsabilitat de correspondre a la franquesa i a la confiança que ens de-mostren al llarg de la recerca.

Hi ha ocasions en què aquesta cura per les relacions i els compromisos adquirits es poden contraposar a la possibilitat d'una comprensió. I el conflicte sorgeix quan com a investigadors tenim la consciència de posseir informació clau per a la comprensió del cas, però no se'ns autoritza el seu ús o per la nostra part considerem arriscada la seva utilització per a alguna de les persones implicades. En aquest cas, hauríem de tenir en compte la possibilitat de reconstruir o bé la informació o bé la interpretació que se'n dedueixi, però per altres vies, de manera que no traeixi la persona implicada (Burgess, 1984; 1989). El que sí s'ha de tenir clar és que el compromís, juntament amb la credibilitat de la investigació, no ha de

ser a costa de falsejar la imatge del cas estudiat per restriccions en l'ús de les dades. Davant això, cal tenir en compte dos procediments. L'un és la pròpia negociació, és a dir, l'intent d'arribar a un acord amb l'informant per utilitzar la informació, procurant expressar totes les dades que aconseguixin representar els seus punts de vista. De tota manera, la situació és diferent si la raó per a la negativa al seu ús és la simple prohibició, o si es tracta de discrepàncies amb l'informant respecte a la interpretació de quines són les dades rellevants per a la comprensió del cas. Com ha assenyalat Elliott (1990), si bé aquesta segona situació té una implicació ètica, en realitat ens trobem davant d'un problema metodològic, ja que del que es tracta és del dret de la persona a defensar la seva interpretació enfront de la interpretació de la persona que investiga o a la d'altres informants. En aquest cas, l'ètica és més aviat en el procés de diàleg que fa possible la forma de representar, en la publicació, la discrepància de perspectives i la plausibilitat per a l'informant de la interpretació de qui investiga, encara que no sigui necessàriament compartida.

L'altre procediment és, com ha destacat Winter (1989, 23), l'habilitat de qui investiga en la subtileza interpretativa per aconseguir representar tots els punts de vista respectant les persones investigades. El mèrit d'aquesta subtileza interpretativa resideix no només en aconseguir sortejar el perill de la restricció en l'ús de les dades, sinó que, a més, suposa una major profunditat en la comprensió en aconseguir representar la varietat de percepcions i de valors de les persones implicades sense arriscar-les. Aquesta última idea no pot deslligar-se, tanmateix, si volem tenir en compte l'oportunitat que els distints actors socials (fins i tot els més marginats o els més desprotegits) puguin accedir a ser representats i a ser tinguts en compte, del problema de com definim el cas d'investigació. És a dir, quins són els límits del que considerem com a perspectives a ser considerades o tipus d'informants que poden expressar el seu punt de vista (Simons, 1989). D'aquesta manera, l'aspiració a la subtileza interpretativa no es redueix a una oportunitat desigual per a qui té més poder en la institució o en la situació estudiada. Reconèixer, per exemple en l'estudi d'un centre, el dret a ser representades les famílies, l'alumnat, o els exclosos o expulsats, i no tant sols el professorat i la direcció, és una manera d'aspirar a una subtileza interpretativa que sigui equitativa amb tots els possibles implicats i afectats.

L'ètica de la interpretació

En realitzar una recerca interpretativa i etnogràfica que intenta descriure, comprendre i interpretar els comportaments i pensaments d'altres persones, no podem atorgar-nos el dret de fer valoracions i judicis categòrics i irrefutables sobre el que està bé i el que està malament. Sovint, apel·lant a l'objectivitat i al distanciament s'ha justificat aquesta posició que podria prendre la persona que investiga per considerar que pot tenir una posició externa i neutral a la realitat que estudia. En primer lloc, cal plantejar-nos que les activitats humanes no es reparteixen fàcilment en aquestes dues categories del que està bé i del que pot ser erroni sense matisos. En segon lloc, no és gens clar que qui investiga pugui assumir l'arrogància de posseir les categories o els criteris "correctes" de valoració i d'interpretació, que estipulen amb validesa i rigor el valor de les coses, accions, interaccions, assoliments i fracassos, de les institucions, dels grups o de les persones. D'aquesta manera s'evidencia ràpidament que les persones ens diferenciem les unes de les altres per la manera i el contingut en què valorem, sentim i apreciem les diverses activitats humanes, perquè no totes les persones percebem la nostra realitat, les nostres accions i realitzacions de la mateixa manera.

És un aspecte que èticament hem de plantejar-nos, sobretot per la influència tan gran que ha tingut en tots nosaltres la investigació experimental que creu que qui investiga té el privilegi d'establir categories al marge de la realitat i dels implicats i que posseeix el punt d'observació privilegiat respecte a les altres persones i a la seva activitat, comportament, etc. Creure que es pot tenir aquesta posició de privilegi significa creure que tens la capacitat per formular judicis de valor. I aquest és el paper que s'assumeix des d'aquesta posició: desenvolupar el punt de vista "privilegiat" per mitjà de les observacions, les entrevistes, les discussions informals amb la gent, els qüestionaris, etc. Però, per a nosaltres, considerant el compromís ètic que requereix la investigació qualitativa i etnogràfica, no s'ha de confondre aquest rol amb un altre de molt més complex: facilitar, a partir de la recollida de dades, la informació, per tal d'engegar processos de comprensió i interpretació compartits amb la finalitat de representar la pluralitat de postures i circumstàncies de tots els punts de vista implicats en la informació. És a dir, engegar un procés de diàleg, de discussió i de reflexió sobre la realitat estudiada. Així ens reconeixem com a persones que no podem desvincular les interpretacions de les nostres pròpies concepcions, de les nostres creences, de la nostra ideologia, de les nostres preocupacions i, per tant, dels nostres valors ètics i morals que d'alguna manera són referent important a l'hora d'apropar-nos

a comprendre la realitat que volem estudiar. D'aquesta manera ens exigim atendre al que per a nosaltres és essencial: que els col·lectius humans, les organitzacions, els processos socials de relació i interacció estan fortament determinats per la multitud de punts de vista, interessos, desitjos i necessitats que configuren qualsevol procés social. Almenys en aquest sentit les realitats socials són plurals i així les hauríem de reconèixer.

És previsible que el procés d'investigació suposi per a qui investiga la construcció d'un punt de vista privilegiat, en la mesura que es disposa d'accés a diferents situacions i opinions que cadascú dels implicats no sol tenir pel seu compte. Però aquesta posició privilegiada de la recerca no ha de confondre's amb la capacitat de judici privilegiat. Si ho féssim així estaríem subvertint la capacitat que els mateixos grups de persones tenen per comprendre i canviar la seva realitat de "manera col·lectiva" sense delegar aquesta capacitat a d'altres. Creiem que el judici i la interpretació sobre la qualitat d'una realitat social no pot ser ni delegat ni sostret a les persones implicades. La interpretació ha de ser en última instància un procés de construcció, i la seva riquesa rau que aquest procés pugui esdevenir alhora un aprenentatge col·lectiu, un diàleg i una reflexió conjunta. El compromís que ha d'assumir-se des de la possibilitat d'accedir a una posició privilegiada en la comprensió de la realitat investigada ha d'utilitzar-se, per tant, per representar la pluralitat i per facilitar els processos d'interpretació i de judici, no per suplir-los des del privilegi que pot atorgar la capacitat d'accés a la informació.

Segons hem acabat d'exposar, hauríem de considerar, en posar en marxa una recerca, els següents aspectes relacionats amb un compromís ètic que s'assumeix en la interpretació de la realitat social que s'investiga:

a) La interpretació no pretén convertir les complexitats naturals en simplificacions que falsifiquen la realitat, justificant-se en l'afirmació que simplificant és més fàcil establir conclusions o emetre judicis. Si bé la simplificació pot fer més fàcil la valoració, també la pot fer més errònia i injusta.

b) La interpretació de la realitat estudiada s'entén que no està en mans d'una sola perspectiva privilegiada, perquè es considera que ni la veritat ni la valoració correcta estan en possessió de grups o persones concretes.

c) La interpretació estarà orientada a la recol·lecció d'evidències, informacions i punts de vista que permetin a les persones interessades ampliar i matisar la seva comprensió, aprofundir en la seva reflexió, elaborar i desenvolupar la seva capacitat de dirigir les seves actuacions futures. Per tant, serà una interpretació que no jutja sinó que facilita que les persones implicades ho facin.

d) Segons aquesta línia anterior, el procés d'interpretació serà una experiència d'aprenentatge per a totes les persones implicades, tant per als qui investiguen com per als investigats.

La col·laboració, l'autoria, la propietat i la publicació en els processos de recerca. Algunes reflexions ètiques

Voldríem aportar, des de l'experiència d'haver estat implicats en recerques etnogràfiques i estudis de casos, algunes reflexions sobre aspectes ètics i morals que envolten els processos de recerca, i que sovint no es fan explícites, respecte als termes col·laboració, autoria, propietat i publicació.

Per les pretensions i finalitats que es proposa una investigació etnogràfica, és raonable que en els informes apareguin les veus respectades dels diferents protagonistes. I això també s'ha entès que és possible a partir d'establir unes relacions diferents entre qui investiga i qui és investigat. En molta literatura podem trobar explicacions i justificacions sobre la importància de les relacions i el tipus d'interacció que "cal" establir entre unes persones i altres quan el focus de la recerca és accedir a informació qualitativa sobre el pensament i les accions de les persones investigades. En la bibliografia relativa a aquests aspectes, podem trobar les consideracions que fins ara hem esmentat com a principis ètics: els rols han de ser negociats i no imposats; la recerca ha de suposar un aprenentatge per a totes les persones implicades; qui investiga ha de comprometre's a valorar els implicats com a persones i no com a objectes de recerca; l'accés i el control de la informació és compartida, etc. En algunes lectures, com per exemple la de Day (1991, 546), s'afirma que aquests principis pressuposen que la persona que investiga, sovint "provinent de la universitat", ha de tenir habilitats i qualitats de relació humana per implicar-se en una recerca que requereix una relació ètica amb les persones investigades. I alhora l'autor esmentat proposa crear espais de col·laboració entre professionals diversos -universitaris, no-universitaris, administració, etc.- i d'aquesta manera superar les restriccions i divisions entre comunitats diferenciades. Tot i això volem apuntar algunes contradiccions i alguns dilemes que posen de manifest que aquesta relació de mutualitat i de col·laboració no és dóna en un pla d'igualtat i equitat, sinó que les relacions entre investigadors i investigats continuen estan afectades per les relacions de poder. Això comporta algunes conseqüències ètiques que volem explicitar sobretot pel que fa a qui elabora el coneixement públic de la recerca i, per tant,

a qui es responsabilitza en últim terme d'interpretar i construir la realitat de la qual altres persones són directament protagonistes.

Un dels aspectes que, a causa de les seves implicacions ètiques, considerem important per reflexionar és el tema de l'autoria del text i les seves conseqüències. És a dir, el grau d'implicació que qui investiga decideix tenir en el text, en l'informe resultant de la recerca. A primera vista, pot semblar-nos que estem davant d'una elecció més metodològica que ètica, però, com ens recorda Elliott (1990, 125), depenent de la posició que es pren a l'hora d'investigar, metodologia i ètica són inseparables. Una possibilitat és presentar-nos en el text de la manera més semblant possible al paper que hem tingut durant la recerca. És a dir, integrant-nos com a protagonistes i no distanciar-nos de la comprensió i interpretació de la realitat que nosaltres mateixos "hem ajudat" a crear i a construir.

Sobre la implicació de les investigadores i investigadors en els estudis etnogràfics hi ha molta literatura. Hi ha hagut una tradició etnogràfica i antropològica que considerava que no era ni "científica" ni "objectiva" la presència explícita de l'autoria en el text. Segons Geertz (1989), aquesta posició provocava acusacions «d'insensibilitat, de tractar la gent com a objectes, d'escoltar les paraules però no la música». Una de les preguntes formulades en molts textos fa referència que els autors s'han de qüestionar quant d'ells o d'elles hi ha a l'etnografia que escriuen. En alguns casos, com hem assenyalat, hi ha investigadores que volen implicar-se en la mesura que ajudi a entendre el paper que hi van tenir, la relació que van mantenir i l'aprenentatge recíproc que van obtenir entre les persones protagonistes de la recerca. Segons Geertz (1989), l'etnògraf ha d'assumir la seva "qualitat d'autor" perquè no és un testimoni neutre que narra la realitat de les coses, sinó algú que construeix, des de l'experiència, una interpretació d'aquestes realitats. L'autor o l'autora no és una persona que explica i prou, sinó que crea una visió d'allò que ha viscut i experimentat. A més, el mateix Geertz afirma que tota descripció etnogràfica és tant una descripció del qui descriu com d'allò que es descriu. Tots aquests arguments justifiquen la redacció d'una etnografia en primera persona. És a dir, introduir-se en el text amb una autoria presencial, implicada i compromesa.

Ara bé, recentment alguns antropòlegs i etnògrafs han començat a qüestionar el tema de l'autoria i el context on es presenten els informes etnogràfics i, per tant, les conseqüències morals i ètiques que se'n deriven. En la mesura que es representen les persones investigades amb la seva pròpia veu, han anat apareixent etnografies "polifòniques" és a dir, ja no apareix la veu monofònica de l'investigador, sinó que l'etnografia recull la polifonia de veus on s'integren tant la veu de qui investiga com la dels informants. Aquesta possibilitat, segons Clifford (1992, 167), suggereix una estratègia textual alternativa, una utopia plural que acordi als col·laboradors com a escriptors. Però reconeix que trencar l'autoria singular

de la persona que investiga és encara una utopia, i n'apunta dues raons. La primera és les escasses obres que hi ha d'autoria múltiple perquè és l'etnògraf qui assumeix sempre la propietat editorial i intel·lectual de l'obra. I la segona està relacionada amb el desafiament que suposaria l'autoria col·lectiva contra el domini i el reconeixement social associats a l'autoria singular de l'etnògraf.

Aquest qüestionament sobre l'autoria etnogràfica posa en tela de judici molts pressupòsits des dels quals s'ha de replantejar el sentit de la investigació naturalista-interpretativa. Kushner i Norris (1990, 124) posen de manifest que «compartir l'autoria, cosa poc freqüent, pot ser una aspiració atractiva perquè ofereix l'oportunitat d'ampliar el rang de teories i significats i, de pas, oferir als participants la dignitat de contribuir a teoritzar sobre els seus mons. Més encara, a través de compartir les produccions de significat podem millorar la comprensió significativa de la realitat estudiada. En negociar els significats amb els implicats, els introdueix en el rol de col·laboradors». Aquests mateixos autors reconeixen que en pocs casos qui investiga comparteix completament les interpretacions i les conclusions finals de l'estudi: «el capítol final sempre queda reservat a la persona que investiga».

Segurament, fer un pas endavant per compartir l'autoria seria un pas per restablir un tipus de relació col·laborativa a "tots" els nivells entre investigadors i investigats. La co-autoria és un desafiament, i es comença a plantejar com una solució "radical" al text etnogràfic. En el fons, superar el problema de l'autoria suposaria desafiar la divisió entre els dos àmbits: acadèmia-pràctica o realitat social; persones que investiguen-persones investigades; teoria-pràctica, etc. Per això és un tema "radical" de plantejar, perquè ens porta a qüestionar altres pressupòsits entorn de la investigació educativa.³

Plantejar-nos qui té realment l'autoria, qui publica, qui cita, a qui beneficia com a reconeixement professional i social, ens condueix

- (3) El camí comença a obrir-se i s'inicia un qüestionament més a fons de les relacions entre investigadors i investigats en recerques col·laboratives i qualitatives. En aquest sentit, en són un exemple els dos articles que citarem. El primer de Miller, (1992) "Exploring Power and Authority Issues in a Collaborative Ressearch Project", on l'autora planteja el paper com a investigadora que ha tingut en un projecte d'investigació col·laborativa en el moment que rep el llibre publicat sobre la recerca i es qüestiona les relacions de poder i d'autoritat que ha tingut sobre el grup de mestres, tot i partir de la base que era una recerca qualitativa i que, com a principi ètic, se sustentava en unes relacions recíproques i interactives entre investigadora i mestres participants. Miller ressalta que els temes de poder i autoritat poden emergir tant en investigacions qualitatives com en recerques tradicionals. També en aquesta línia, és interessant el treball de Ladwing (1991) «Is collaborative Ressearch Exploitative?». L'autor presenta arguments per demostrar que s'exploita, en un sentit econòmic, els participants de la recerca, dels quals s'obté la informació, perquè no cobren res. En canvi els investigadors cobren de la publicació i dels projectes finançats. Les argumentacions que exposa l'autor també poden ajudar-nos a pensar en la posició desigual (sobre metodologia de recerca, autoria, reconeixement social, etc.) en què es troben les persones que investiguen i les investigades.

a desvetllar aquestes inquietuds. I al mateix temps ens porta a plantejar-nos contradiccions o dilemes. Per exemple, pensar que a través del nostre treball puguem mantenir o reproduir la jerarquització entre els qui analitzen la realitat social i els qui la practiquen i, en conseqüència, es continui legitimant la dependència intel·lectual de persones que treballen implicades en realitats socials (educació, sanitat, lleure, sociologia, antropologia, etc.) respecte de les que treballen a la universitat. Això pot tenir repercussions morals i ètiques perquè és perpetuar que la reflexió, l'anàlisi, la interpretació i el coneixement elaborat i públic de la realitat social no està en mans dels mateixos implicats sinó que d'altres persones reconegudes per l'acadèmia en tenen la responsabilitat.

Un problema derivat d'aquest repartiment desigual de poder és el que posen de manifest Gitlin, Siegel i Boru (1989) en l'àmbit de l'educació. Aquests autors han criticat els efectes de les diferències que s'estableixen entre els dos àmbits, el de la investigació i el de la pràctica, en els seus propis treballs etnogràfics "d'esquerres". En pretendre, amb la seva recerca, desvetllar, comprendre i interpretar les formes en què les pràctiques educatives i les accions docents reproduïen desigualtat social a l'escola, i en mostrar que els ensenyants estan atrapats en estructures burocràtiques, una vegada s'acaben els estudis realitzats pot semblar que els mestres es deixin abandonats a la seva sort.⁴ Taylor (1991, 246) també fa referència a la responsabilitat dels qui investiguen quan marxen "del camp" després que la recerca s'ha acabat: «Marxar del camp significa «estar» en el camp, és a dir, continuar lluitant amb els temes humans que han sorgit durant el treball de camp». Potser ens hauríem de qüestionar que èticament la nostra responsabilitat no acaba després de la recerca, sinó que cal continuar amb el compromís i la implicació per lluitar en les contradiccions que ha obert una investigació d'aquestes característiques, tant pel que fa a qui investiga com a les persones investigades.

Tot això ens alerta dels perills que podem córrer a l'hora d'afrontar una recerca etnogràfica. Això no vol dir que no creiem que pot ser

(4) Altres que comparteixen aquests punts de vista són: Bolster (1983); Cochran-Smith i Lytle (1990); Elliott (1991); Gitlin i altres (1992); Tom (1985). Aquests autors i autores proposen que sigui el professorat qui realitzi la investigació sobre la seva pràctica i, per tant, qui elabori les anàlisis, interpretacions i significats per tal de construir el coneixement pedagògic i transformi realment la seva pràctica. Recentment -1992- Andrew Gitlin ha publicat un llibre, conjuntament amb altres professors titulat «Teachers' voices for school change». En aquesta publicació el significat de «teachers' voices» és diferent al d'altres autors i autores que només reconstrueixen la veu del professorat, però en el cas de Gitlin «teachers' voices» vol dir que són els mateixos professors i professores els que han escrit les seves investigacions i per tant han elaborat el coneixement teòric lligat a la pràctica. Un cas semblant és el llibre de Cochran-Smith i Lytle (1993), la segona part del qual correspon a capítols sobre investigacions realitzades per ensenyants sobre la seva pròpia pràctica.

important entendre el funcionament d'una realitat social. Però aquesta raó no vol dir que siguin defensables segons quins interessos que s'amaguen darrera de la investigació etnogràfica en els àmbits socials, com ara l'educació. El valor del coneixement que pot aportar la investigació educativa, per exemple, ha de sospesar-se amb la capacitat que ofereix per aprofundir en els problemes valoratius de l'educació, per possibilitar la discussió pública i per col·laborar en la seva realització en els contextos reals de la pràctica educativa (Contreras, 1991). L'aportació de Gimeno (1990, 35) és significativa en aquest mateix sentit: «L'operativitat del coneixement i de la investigació pedagògica en la pràctica, depèn de la capacitat de coneixement per ampliar la consciència de la problemàtica educativa i dels models alternatius». Per tant, pensem que la responsabilitat que tenim no només consisteix a aprofundir en els problemes valoratius i construir coneixement que ens permeti problematitzar la realitat social, sinó també ens cal descobrir quins són els supòsits tàctics des dels quals investiguem i des dels quals actuem. Un dels reptes seria plantejar-nos preguntes que fossin camins oberts cap a respostes que ens conduïssin a trobar altres alternatives d'investigació que no suposessin discriminació, ni en les relacions ni en la construcció de coneixement.

Potser el més honest és començar a fer explícits i públics els problemes ètics i polítics que ens plantejem durant els processos de recerca. Així ens podríem acostar al desafiament que suposa trobar altres models i alternatives més equitatius, ètics i justos.

Referències bibliogràfiques

- ANGULO, F. (1991): *Objetividad y valoración en la investigación educativa. Hacia una orientación emancipadora*. Universidad de Málaga.
- ARNAUS, R. (1993): *Vida professional i Acció Pedagògica. A la recerca de la comprensió d'una mestra. Un estudi de cas*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.
- BELLAH, R. H. i altres (1989): «Apéndice: La ciencia social como una filosofía pública». A: Bellah, R. H. i altres: *Hábitos del corazón*. Madrid: Alianza, 377-391.
- BOGDAN, R.; BIKLEN, S. (1982): *Qualitative research for education: An introduction to theory and methods*. Boston: Allyn and Bacon.
- BOLSTER, A. S. (1983): «Toward a More Effective Model of Research on Teaching». *Harvard Educational Review*, 53 (3), 294-309.
- BURGESS, R. G. (1984): *In the field. An introduction to field research*. Londres: Allen & Unwin.

- BURGESS, R. G. (1989): «Grey Areas: Ethical Dilemmas in Educational Ethnography». A: Burgess, R.G. (ed.): *The ethics of educational research*. Londres: The Falmer Press, pàgs. 60-76.
- CLIFFORD, J. (1992): «Sobre la autoridad etnográfica». A: Geertz, C; Clifford, J. i altres (eds.): *El surgimiento de la antropología posmoderna*. Barcelona: Gedisa, pàgs. 141-170.
- COCHRAN-SMITH, M.; LYTLE, S. L. (1990): «Research on teaching and Teacher Research: The Issues That Divide». *Educational Researcher*, 19 (2), pàgs. 2-11.
- COCHRAN-SMITH, M.; LYTLE, S. L. (1993): *Inside/Outside: Teacher Research and Knowledge*. Nova York: Teachers College Press.
- CONTRERAS, J (1991): «El sentido educativo de la investigación». *Cuadernos de Pedagogía*, 196, pàgs. 61-67.
- COLAIZZI, G. (1990): «Feminismo y Teoría del Discurso. Razones para un debate». A: Colaizzi, G. (ed.): *Feminismo y Teoría del discurso*. Madrid: Cátedra, pàgs. 13-25.
- DAY, C. (1991): «Roles and Relationships in Qualitative Research on Teachers' Thinking: A Reconsideration». *Teaching & Teacher Education*, 7 (5-6), pàgs. 537-547.
- ELIAS, N.(1990): *Compromiso y distanciamiento*. Barcelona:Península.
- ELLIOTT, J. (1990): «Metodología y ética». A: Elliott, J.: *La investigación-acción en educación*. Madrid: Morata, pàgs. 124-130.
- ELLIOTT, J. (1991): *Action-Research for Educational Change*. Milton Keynes: Open University Press.
- EVERHART, R. B. (1977): «Between Stranger and Friend: Some Consequences of (Long Term)». *American Educational Research Journal*, 14 (1), pàgs. 1-15.
- FERNÁNDEZ, J.; SANTOS, M. A. (1992): *Evaluación cualitativa de programas de educación para la salud*. Màlaga: Aljibe.
- GEERTZ, C. (1989): *El antropólogo como autor*. Barcelona: Paidós.
- GIMENO, J. (1990): «Conciencia y Acción sobre la práctica como liberación profesional de los profesores». *Jornades sobre Models i estratègies en la formació permanent del professorat en els països de la CEE*. Universitat de Barcelona.
- GITLIN, A.; SIEGEL, M.; BORU, K. (1989): «The politics of method: from leftist ethnography to educative research». *Qualitative Studies in Education*, 2 (3), pàgs. 237-253.
- GITLIN, A. i altres (1992): *Teacher's voices for school change*. Londres: Routledge.
- GOETZ, J. P.; LECOMPTE, M. D. (1988): *Etnografía y diseño cualitativo en investigación educativa*. Madrid: Morata.
- HABERMAS, J. (1982): *Conocimiento e interés*. Madrid: Taurus.
- HOUSE, E. R. (1991): «Evaluation and Social Justice: Where Are We?». A: McLaughlin, M.W.; Phillips, C.D. (eds.): *Evaluation and Education: at Quarter Century*. Chicago: University of Chicago Press, pàgs. 233-247.

- KLEINMAN, S. (1991): «Field-Workers' Feelings: What We Feel, Who We Are, How We Analyze». A: Shaffir, W.B.; Stebbins, R.A. (eds.): *Experiencing Fieldwork. An inside view of qualitative research*. Londres: Sage, pàgs. 184-195.
- KUSHNER, S.; NORRIS, N. (1990): «Interpretación, negociación y validez en investigación naturalista». A: Martínez, J.B. (ed.): *Hacia un enfoque interpretativo de la enseñanza*. Granada: Universidad de Granada, pàgs. 111-126.
- LADWIG, J. G. (1991): «Is Collaborative Research Exploitative?». *Educational Theory*, 41 (2), pàgs. 111-121.
- MILLER, J. L. (1992): «Exploring power and authority Issues in a collaborative Research Project». *Theory into practice*, 31 (2), pàgs. 165-172.
- PRING, R (1984): «Confidentiality and the Right to Know». A: Adelman, C.: *The Politics and Ethics of Evaluation*. Londres: Croom Helm, pàgs. 8-18.
- SÀNCHEZ, A (1991): «La Masculinidad en el discurso científico: aspectos epistemológico-ideológicos». A: Luna, L.G.: *Mujeres y Sociedad. Nuevos enfoques teóricos y metodológicos*. Barcelona: Universitat de Barcelona, pàgs. 167-176.
- SÀNCHEZ, A. (1993): *Ciencia y género*. Universitat de València.
- SIMONS, H. (1989): «Ethics of Case Study in Educational Research and Evaluation». A: Burgess, R.G. (ed.): *The ethics of educational research*. Londres: The Falmer Press, pàgs. 114-139.
- TAYLOR, S.; BOGDAN, R. (1986): *Introducción a los métodos cualitativos de investigación*. Buenos Aires: Paidós.
- TAYLOR, S. J. (1991): «Leaving the Field: Research, Relationships, and Responsibilities». A: Shaffir, W.B.; Stebbins, R.A. (ed.): *Experiencing Fieldwork. An inside view of qualitative research*. Londres: Sage, pàgs. 238-247.
- TOM, A. R. (1985): «Rethinking the relationship between research and practice in teaching». *Teaching & Teacher Education*, 1 (2), pàgs. 139-153.
- VIOLI, P. (1990): «Sujeto lingüístico y sujeto femenino». A Colaizzi, G. (ed.): *Feminismo y Teoría del discurso*. Madrid: Cátedra, pàgs. 113-140.
- WINTER, R. (1989): *Learning from experience*. Barcombe, Lewes: The Falmer Press.

Paraules clau

Investigació qualitativa
Deontologia pedagògica
Informe

Abstracts

En este artículo defendemos algunas consideraciones éticas que deberían tenerse en cuenta a la hora de poner en marcha procesos de investigación interpretativa y etnográfica, por el compromiso ético que exigen. La información a la que accedemos así lo requiere, ya que hay que tener presente el no caer en procesos peligrosos que puedan cuestionar la dignidad moral de las personas. Abordamos algunas reflexiones que nos suscitan estos procesos desde el punto de vista ético. En concreto, tras exponer las que para nosotros son las claves que definen los aspectos éticos de la investigación etnográfica (la dialéctica entre compromiso y distanciamiento, la naturaleza y los efectos sociales de la investigación y los dilemas entre lo público y lo privado), plantaremos algunos de los ámbitos prácticos en los que se presenta y se resuelve el compromiso ético, como son: la negociación de las relaciones durante la investigación, los problemas de confidencialidad e interpretación y algunas reflexiones éticas sobre la colaboración y la autoría de la investigación.

Dans cet article, nous défendons quelques considérations éthiques qui devraient être prises en compte lors du lancement de processus de recherche interprétative et ethnographique, en raison de l'engagement éthique que ceux-ci exigent. L'information à laquelle nous accédons ainsi l'exige en effet, puisque nous devons toujours être attentifs à ne pas nous laisser entraîner dans des processus risqués susceptibles de porter atteinte à la dignité des personnes. Nous exposons quelques réflexions que nous inspirent ces processus du point de vue éthique. Concrètement, après avoir abordé ce que nous considérons comme les clefs qui définissent les aspects éthiques de la recherche ethnographique (la dialectique entre engagement et distanciation, la nature et les effets sociaux de la recherche et les dilemmes entre public et privé), nous nous penchons sur certains des domaines pratiques dans lesquels se pose et se résout le problème de l'engagement éthique, comme la négociation des relations pendant la recherche, les problèmes de confidentialité et d'interprétation ainsi que quelques réflexions éthiques sur la paternité des recherches (responsables et collaborateurs).

In this article we argue for certain ethical considerations which should be taken into account when setting up processes of interpretative and ethnographic research, because of the ethical commitment they demand. The information to which we have access requires no less, since we must avoid falling into dangerous processes which might call people's moral dignity into question. We follow some lines of thought which these processes arouse in us from an ethical point of view. Specifically, after explaining what we consider to be the keys which define the ethical aspects of ethnographic research (the dialectic between commitment and distancing, the nature and social effects of the research and the conflict between public and private), we shall be discussing some of the practical areas in which the question of ethical commitment is posed and resolved, such as: the negotiation of relations during the research, problems of confidentiality and interpretation and some ethical reflections on collaboration and the authorship of the research.